

УДК 811.161.2

ПРОБЛЕМИ ЛЕКСИЧНОЇ СТИЛІСТИКИ Й ВИРАЖАЛЬНО- ЗОБРАЖАЛЬНИХ ЗАСОБІВ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ В ІНТЕРПРЕТАЦІЇ М. РИЛЬСЬКОГО

Пелипась Н. И.

*Таврійська академія (структурний підрозділ)
КФУ ім. В. І. Вернадського
м. Сімферополь
e-mail: p_shkola@mail.ru*

Актуальність роботи визначається теоретичною обумовленістю з огляду на недостатнє дослідження проблем лексичної стилістики й виразально-зображальних засобів української мови в інтерпретації М. Рильського. **Мета роботи** полягає в аналізі наукової діяльності М. Рильського й огляді його практичної діяльності, що має значення у вирішенні проблем української мови. Проблематика дослідження обумовлює вирішення наступних **завдань**: дослідити теоретичну та практичну діяльність М. Рильського в сфері мовознавства – лінгвостилістики її художньої мови, лексикографії, фольклористики – в тісному зв'язку з суспільно-політичними та ідеологічними умовами життя й творчості вченого.

Ключові слова: лексична стилістика, фольклоризми, діалектизми, стилістичні ремарки, синонімія.

ВСТУП

Багато уваги в своїх наукових дослідженнях М. Рильський приділяв проблемам лексичного складу та лексичної стилістики української мови. Разом з такими вченими, як А. Ю. Кримський, Л. А. Булаховський, М. Я. Калинович, І. М. Кириченко, І. К. Білодід, які працювали над різними аспектами лексико-семантичної, лексико-стилістичної та функціонально-стилістичної організації української мови та відбиттям її у словниках, М. Рильський шукав шляхи та можливості розвитку і збагачення лексичного складу української мови, його стилістичної диференціації. Поет-учений відчував потребу в нових словах, ретельному перегляді і можливому новому використанні тих лексичних одиниць, що, на думку багатьох, уже віджили свій вік. Розуміючи, що величезну кількість слів сучасної української, як і інших розвинених мов світу, „утримати в голові” неможливо, дослідник вітав створення та появу нових словників, своєрідних мовних кранниць, бо „неможливо уявити собі культурну людину, яка б не мала потреби в словнику” [4, т. 16, с. 467], і сам брав активну участь у цьому. Необхідно зауважити, що сучасників поета вражала широта його лексикологічних та лексикографічних знань. Про це у своїх спогадах неодноразово говорили відомі мовознавці Л. А. Булаховський, І. К. Білодід [1, с. 172]. Енциклопедична обізнаність поета в багатьох мовних питаннях дозволяла йому поглянути на певну виниклу проблему з різних точок зору: письменника, мовознавця, лексикографа, врешті-решт читача. Л. А. Булаховський, тодішній директор Інституту мовознавства імені О. О. Потебні АН України, говорив навіть про особливе “чуття мови”, яке ніколи не зраджувало поета [1, с. 172].

Хоча поняття лінгвостилістики вчений, можливо, розумів дещо звужено – лише як дослідження мовностилістичних особливостей художньої літератури, пор.:

„Термін *лінгвостилістика* чи *лінгвістична стилістика* лише недавно набув у нас значного поширення. Це та частина лінгвістичної науки, що має на меті вивчення стилістичних, а ширше беручи, ідейно-естетичних особливостей літератури чи творчості окремих письменників з мовознавчої точки зору” [4, т. 16, с. 420], у своєму практичному підході до розв’язання різних проблем стилістичної та, вужче, стильової організації української літературної мови він демонструє нам глибину розуміння природи виникнення, розвитку та функціонування літературних мов, яка полягає в діалектичній взаємодії, на перший погляд, протилежних і взаємосуперечливих процесів – формування літературної мови шляхом її наддіалектного загальнонаціонального піднесення і водночас її постійного живлення з боку діалектної стихії і мови фольклору, прагнення її до стильової універсальності і водночас до можливого гармонійного співіснування в ній одиниць і явищ „високого” і „низького” стилістичних реєстрів, формування її на власне національній основі з відштовхуванням від інших споріднених і неспоріднених мов і водночас постійного вбирання нею іншомовних запозичень і, нарешті, процесів стандартизації і водночас урізноманітнення, протидії її стилістичній закам’янілості. Афористичні слова поета, сказані з іншого приводу: „У щастя людського два рівних є крила: / Троянди й виноград, красиве і корисне”, можна з повною підставою віднести й до розуміння ним значення відшліфованої літературної мови в житті народу – органічного поєднання в ній усвідомлюваної суспільством її потрібності для нього („корисне”) і стилістичної довершеності („красиве”).

ОСНОВНА ЧАСТИНА

Так, постійно закликаючи „більше дбати про чистоту мови художніх творів” [4, т. 13, с. 346], „до ще більшої уваги до мови як найголовнішого письменницького знаряддя” [4, т. 13, с. 347], проти захоплень „мовними раритетами” [4, т. 16, с. 377] і т. ін., М. Рильський разом з тим з не меншою категоричністю виступав проти надмірної, часто перестраховальної регламентації мови з боку „літературних редакторів”: „Наші літературні редактори, чия робота загалом гідна всякої пошани, іноді надмірно захоплюються „причісуванням” мови на один лад, з перебільшеним пуризмом виганяють слова, які виходять за межі їх – часом не дуже багатих – лексичних реєстрів, з гіпертрофованим запалом виганяють із творів так звані „заборонені” слова, не завжди зважаючи на те, яку функцію ті слова у даному творі виконують” [4, т. 16, с. 379-380]; „Ви розгортаєте газету або журнал, читаете статтю чи начерк, і вас охоплює іноді безнадія від тої сірості, штампованості, в яких зовсім невірною вбачати відрадні прикмети стабілізації і стандартизації мови. Та й яка, власне, може бути „відрадна” стандартизація мови, коли жива мова – це процес, а не закам’янілий факт, це широковода річка, що віддзеркалює в собі і береги, і небо, і мілкість хмар, і прудкий блискавичний літ аероплана, і зигзаги пташиних крил, а не покритий зеленою ряскою непорушний ставок!..” [4, т. 16, с. 347]; „Дбати про багатство, красу і чистоту рідної мови – це наша спільна справа. Боротися з занечищенням мови, із її штучним збідненням, до якого такі охочі деякі літературні редактори, – наш обов’язок” [4, т. 16, с. 445]. У рецензії на „Курс історії української літератур-

ної мови” вчений відзначає: „Може трошки злякати термін – „уніфікація літературної мови”. Але уважний читач побачить, що йдеться не про причісування всіх письменників, всіх, хто послуговується нашою мовою в публіцистичній і науковій роботі, на один лад, а про цілком закономірний процес творення й усталення єдиної літературної мови як зброї висококультурного народу. Автори ніяк не відкидають доцільного використання діалектних елементів, вони з належною увагою й повагою ставляться до індивідуальних стильових рис того чи іншого письменника, без наявності яких неможливий був би розвиток мови, розвиток літератури, – але разом з тим визначають, ідучи вслід за найавторитетнішими мислителями, що єдиний народ повинен мати єдину літературну мову, яка живиться всіма джерелами народної мови і в свою чергу впливає на мовну практику всіх верств суспільства” [4, т. 16, с. 461].

У рецензіях М. Рильського на художні, зокрема перекладні, твори та наукові мовознавчі праці постійно привертають до себе увагу його тонкі стилістичні спостереження, що спираються на глибоке знання української народної та літературної мови і свідчать про „абсолютний стилістичний слух” поета [див., наприклад: 4, т. 16, с. 317-318; пор. також у спогадах колег письменника по перу: 3, с. 317-318, 329, 335]. Так, у рецензії на кандидатську дисертацію, присвячену мовним особливостям поетичної творчості Лесі Українки, М. Рильський цілком слушно погоджується з висновками автора, що, наприклад, для текстів „високого” стилю більше підходить прикметник „чудесний”, ніж „чудовий”, що прикметник „капосний” щодо одного італійського хлопчика, якого поетеса змальовує з явною симпатією, має в собі аж ніяк не „лайливо-зневажальний тон”, що нібито „просторічний” прислівник „багацько” вона вжила з певною стилістичною метою (рецензент тут зауважує: „Можна б сказати і простіше: з версифікаційних міркувань, для рими (до „чудернацько”))” [4, т. 16, с. 439-440]).

Надзвичайно уважний до експресивно-стилістичних і функціонально-стильових відтінків слова, М. Рильський надавав великого значення лексикографічним стилістичним ремаркам, які вказують на відповідний стилістичний статус лексичної одиниці і допомагають читачеві правильно користуватися нею в своїй мовній практиці: „Мені скажуть: Українсько-російський академічний словник – не нормативний, він нотує і фіксує те, що є в мові, та й годі. Одначе численні ремарки до слів, розгалуження їх значень і вказівка на вживання, про які ще буде у мене мова і яких багато в цьому словнику, свідчать, що укладачі і редактори його дбають і не можуть не дбати про чистоту, багатство і правильність мови. Якоюсь мірою кожен словник, коли він не механічна збираниця всього, що пливе лексикографові в руки, є нормативним” [4, т. 16, с. 468]. Проте, виступаючи проти тих, хто заперечує потрібність і доцільність таких позначок у лексикографічних працях (це, зокрема, дехто з його колег-письменників), оскільки вони нібито сковують „свободу мови”, учений застерігав, по-перше, проти невиправдано звуженого стилістичного маркування слів, а по-друге, проти абсолютизації таких стилістичних характеристик слів, зокрема, видавничими та літературними редакторами, які в умовах тодішнього тоталітарного режиму сприймали їх як пряму політичну заборону на їх уживання: „Щодо ремарок, поданих курсивом, які визначають точне вживання слова, його відтінки,

стильове та емоційне забарвлення і т. ін., то проти деяких із них, як напр., *уст(арелое)*, *редк(ое)*, *обл(астное)* і т. ін., власне проти зловживання ними виступав не раз російський письменник та мовознавець О. К. Югов, доводячи, що такі „застережливі” позначки сковують свободу мови. Мені самому доводилося сперечатися із членами редколегії словника, коли я стрічав оте *обл.* поряд із словом, ілюстрації до якого виписані, приміром, із Франка, Коцюбинського і Котляревського, тобто письменників із зовсім різних мовних областей, коли ремарка *редк.* чи *уст.* супроводжувала слово, любісінько вживане в сучасній літературній та розмовній мові або й відроджений для нового вжитку архаїзм. Але загалом користь від таких ремарок, особливо для перекладачів, а надто для тих, хто, як от багато з наших зарубіжних сусідів та й наші, скажемо, грузини, вірмени, таджики, литовці чи естонці, не може інколи розібратися в українському тексті без допомоги українсько-російського словника, – користь від таких ремарок безперечна” [4, т. 16, с. 475]; „Цілком слушно автор „Інструкції” [до нового „Російсько-українського словника”. – М. П.], С. І. Головащук, наголошує на тій очевидній істині, що нормативний словник не встановлює мовних норм, а лише констатує, стверджує й систематизує норми, наявні в сучасній літературній мові. ... Небезпідставно застерігає він, щоб деякі стилістичні позначки, приміром „редк.”, „обл.”, „уст.”, не сприймалися як своєрідне „вето”. В практиці наших видавництв і редакцій і справді бували та й бувають випадки, коли такі позначки призводили (і призводять) до занесення деяких слів у список „заборонених”, – а це практично часто збіднює мову (особливо коли йдеться про мову художнього твору). ... У зв’язку з цим зазначу, що хоча стилістичні позначки і потрібні, та треба давати їх обережно й продумано. Як Вам відомо, це давня моя думка” [4, т. 16, с. 108-109].

Серед лексико-семантичних розрядів слів М. Рильський найбільше уваги приділяє (поряд з явищем міжмовної омонімії – як одному з джерел можливої небезпеки при перекладах) синонімії, і це цілком зрозуміло, оскільки пошуки і знайдення потрібного синоніма – це, як свідчать і самі письменники, і дослідники художньої мови, одна з найбільших „мук слова”, причому не тільки в художній літературі, а взагалі при уважному, вдумливому ставленні будь-якого мовця до свого мовлення. Письменник відзначає: „Багатство синонімів – одна з питомих ознак багатства мови взагалі. Уміле користування синонімами, тобто вміння поставити саме те слово і саме на тому місці, – невід’ємна прикмета хорошого стилю, доконечна риса справжнього майстра” [4, т. 16, с. 430]; „...синоніми – могутня зброя в руках письменника, оратора, лектора, вчителя, матері, що виховує своїх дітей, майстра, що показує учням, як працювати при верстаті, дипломата, що розмовляє з представником іншої держави, і т. ін.” [4, т. 16, 431]; „...письменник, який вважає себе письменником, головним чином звертається до словників у пошуках синонімів...” [4, т. 16, 325]. М. Рильський опікувався виданням „Матеріалів до синонімічного словника української мови” А. Багмета – першої праці такого роду в українській лексикографії, які почали публікуватися в журналі „Вітчизна” з 1959 року, і написав до них передмову [4, т. 16, с. 430-431]; низка цікавих і цінних спостережень письменника міститься в його „Відзиві про дисертацію І. С. Олійника „Синоніміка в поезіях Лесі Українки” [4, т. 16, с. 437 - 441].

ВИСНОВКИ

Сам блискучий стиліст, М. Рильський лишив свої міркування про культуру художньої мови та мовну природу поетичної майстерності, а також критичні зауваження з приводу порушення стилістичних норм і, як наслідок, збіднення художньої палітри літературного твору в доробку ряду українських письменників, збіднення арсеналу виражально-зображальних засобів у мові публіцистики. Надзвичайно уважний до експресивно-стилістичних і функціонально-стильових відтінків слова, М. Рильський надавав великого значення лексикографічним стилістичним ремаркам, які вказують на відповідний стилістичний статус слова і допомагають читачеві правильно користуватися ним у мовній практиці. Він не поділяв думки деяких своїх колега-письменників щодо їх непотрібності й навіть шкідливості для повнокровного функціонування живої мови, але разом з тим закликав не зловживати ними і не абсолютизувати їхнього значення.

Список літератури

1. Білодід І. К. Невгамовне серце // Незабутній Максим Рильський : Спогади / І. К. Білодід. – К. : Дніпро, 1968. – С. 172 – 173.
2. Будагов Р. А. Филология и культура / Р. А. Будагов. – М. : Изд-во Моск. ун-та, 1980. – 380 с.
3. Незабутній Максим Рильський : Спогади. – К. : Дніпро, 1968. – 432 с.
4. Рильський М. Т. Твори в 20-ти томах / М. Т. Рильський. – К., 1987.
5. Рильський М. Т. Ясна зброя / М. Т. Рильський. – К., 1971.
6. Тараненко О. О. Лексикографія // Українська мова : Енциклопедія / О. О. Тараненко. – К. : Українська енциклопедія імені М. П. Бажана, 2004. – С. 300 – 305.

ПРОБЛЕМЫ ЛЕКСИЧЕСКОЙ СТИЛИСТИКИ И ВЫРАЗИТЕЛЬНО-ИЗОБРАЗИТЕЛЬНЫХ СРЕДСТВ УКРАИНСКОГО ЯЗЫКА В ИНТЕРПРЕТАЦИИ М. РЫЛЬСКОГО

Пеліпась Н.І.

Актуальность работы определяется теоретической обусловленностью на недостаточное исследование проблем лексической стилистики и выразительно-изобразительных средств украинского языка в интерпретации М. Рыльского. Цель работы состоит в анализе научной деятельности М. Рыльского и обзоре его практической деятельности, что имеет значение для решения проблем украинского языка. Проблематика исследования обуславливает решение следующих *задач*: провести исследование теоретической и практической деятельности М. Рыльского в сфере языкознания – лингвистической ее художественного языка, лексикографии, фольклористики – в тесной связи с общественно-политическими и идеологическими условиями жизни и творчества ученого.

Ключевые слова: лексическая стилистика, фольклоризмы, диалектизмы, стилистические ремарки, синонимия.

OF PROBLEMS OF LEXICAL STYLISTICS AND EXPRESSIVE-FIGURATIVE RESOURCES THE UKRAINIAN LANGUAGE AS INTERPRETED BY M. RYLSKY

Pelipas' N.I.

The relevance of this work is theoretically preconditioned by the insufficient study of problems of lexical stylistics and expressive-figurative resources of the Ukrainian language as interpreted by M. Rylsky. *The purpose* of this work is to analyze M. Rylsky's research activity and review his practical activity which is important for solving the problems of the Ukrainian language. The range of problems addressed in the study identifies the range of the following *objectives*: to conduct a study of M. Rylsky's theoretical and practical activity in the sphere of linguistics - linguistic stylistics of the artistic language, lexicography and study of folklore - in close connection with the socio-political and ideological conditions of the scholar's life and work.

In his research work, M. Rylsky paid much attention to the problems of lexical composition and lexical stylistics of the Ukrainian language. The scholar searched for ways and opportunities for the development and enrichment of the lexical composition of the Ukrainian language and its stylistic differentiation. He was keenly aware of the need for new words, a thorough review and a possible new use of the lexical units which, in the opinion of most other scholars, had already become obsolete. The researcher welcomed the creation and publication of new dictionaries, which were sort of language storages, and himself took an active part in their creation.

Particularly attentive to the expressive-stylistic and functional-stylistic nuances of speech, M. Rylsky attached special importance to lexicographical stylistic remarks which indicate the status of the corresponding lexical unit and help readers to correctly use it in their language practice.

Among the lexical-semantic word classes, the scholar pays the greatest attention to synonymy, and it is quite understandable, as the search for and finding of the necessary synonym is, as both writers and artistic language researchers themselves assert, one of the biggest “speech torment”, and not only in fiction, but generally in any case where a speaker is particularly attentive to his or her speech.

Key words: lexical stylistics, folklorisms, dialectisms, stylistic remarks, synonymy.